

Lemtingieji metai. Lietuvos šaulių sąjungos veikla sovietinės okupacijos išvakarėse ir jos likvidavimo klausimai

Dr. Vygantas Vareikis

Klaipėdos universiteto, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, H. Manto g. 84, Klaipėda
El. p. vygantas.vareikis@gmail.com

Anotacija. Straipsnyje, remiantis archyviniais dokumentais iš Lietuvos šaulių sąjungos ir Lietuvos kariuomenės fondų ir naujausiais istoriografiniais tyrimais, kritinės analizės metodu tiriama Lietuvos šaulių sąjungos (LŠS) veikla Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir Šaulių sąjungos padėtis po 1940 metais įvykusios sovietinės okupacijos. Sovietinė vadovybė Lietuvoje buvo suinteresuota kuo greičiau nuginkluoti šaulius kaip jėgą, galinčią sukurti politiškai nepageidaujamą pasipriešinimą. Straipsnyje analizuojama, kaip vyko LŠS likvidavimo procesas, ir procedūros, susijusios su turto perėmimu bei ginkluotės surinkimu iš šaulių rinktinių.

Esminiai žodžiai: *Lietuvos kariuomenė, Lietuvos šaulių sąjunga, sovietinė okupacija, Pranas Saladžius, Konstantinas Žukas, Lietuvos šaulių sąjungos likvidavimas.*

Annotation. The article, based on unpublished archival documents from the Lithuanian Riflemen's Union and the Lithuanian armed forces repositories, and recent historiographic publications, deals with the challenges faced by Lithuania and the Lithuanian Riflemen's Union, and their military plans on the eve of the Second World War. The Soviet authorities in Lithuania were concerned with disarming the riflemen as quickly as possible, seeing them as a force capable of putting up politically undesirable resistance. The article analyses the liquidation of the Lithuanian Riflemen's Union after the Soviet occupation in 1940, discusses the issues of seizure of property of the Lithuanian Riflemen's Union and seizure of armaments from the Riflemen's units.

Keywords: *Lithuanian armed forces, Lithuanian Riflemen's Union, Soviet occupation, Pranas Saladžius, Konstantinas Žukas, liquidation of the Lithuanian Riflemen's Union.*

Ivadas

2019-aisiais sukako 100 metų nuo gausiausios Lietuvos istorijoje visuomeninės paramilitarinės organizacijos – Lietuvos šaulių sąjungos – įkūrimo. Nors Šaulių sąjunga buvo atkurta Lietuvai atgavus nepriklausomybę, jos veikla nesulaukė didesnio visuomenės palaikymo. Tikslai po Rusijos agresijos Ukrainoje pagausėjo stojančiųjų į Šaulių sąjungos gretas. Tuo tarpu tarpukariu Lietuvos šaulių sąjungos veikla neapsiribojo vien kariniu rengimu ir rikiuotės pratybomis, bet apėmė propagandą, fizinį lavinimą ir kultūrinę veiklą. Dar ir šiandien Lietuvos miesteliuose buvusiuose Šaulių sąjungos namuose yra įsikūrusios bibliotekos, ambulatorijos ar kultūros centrai. 1919 m. vasarą šios sąjungos nariai Šiaurės rytų Lietuvoje pradėjo partizanines kovas su bolševikais, vėliau dalyvavo kariniuose susidūrimuose su lenkais ir bermontininkais, aktyviai veikė Klaipėdos užėmimo operacijos metu, o pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, kai kurių tyrimų duomenimis, apie trečdalį buvusių LŠS narių galėjo įsiliesti į ginkluotos antisovietinės rezistencijos gretas.¹ 1992 m., rengdamas apžvalginio pobūdžio straipsnį atsikūrusios Lietuvos šaulių sąjungos „Trimito“ leidiniui apie šios organizacijos likvidavimą sovietams užėmus Lietuvą², iškeliau mintį, kad šaulių pa(si)rengimo kovoti partizaninį karą, pokario partizanų socialinės kilmės ir ryšio su Šaulių sąjunga klausimai vis dar tebelaukia tyrinėtojų dėmesio. Nuo to laiko kokybiniai Lietuvos šaulių sąjungos istorijos tyrimai tiek pasistūmėjo į priekį, jog galime konstatuoti, kad į šiuos klausimus atsakyta remiantis archyviniais duomenimis ir moksliniais argumentais. Partizanai turėjo kariuomenėje ir Šaulių sąjungoje įgytos karinės patirties bei gebėjimų, išugdytų per mokymus ir manevrus, taip pat buvo susiję giminystės ir socialiniais ryšiais. Ne paskutinę vietą čia užėmė ir patriotizmas, skatinamas per įvairias sklaidos priemones, Šaulių sąjungos ugdytas visą nepriklausomos Lietuvos dvidešimtmetį.³

Istoriografijoje gana plačiai išnagrinėti klausimai, susiję su šaulių (savi)organizacija 1919 m., šaulių dalyvavimu nepriklausomybės kovose 1919–1920 m. ir organizuojant Klaipėdos krašto užėmimą, Šaulių sąjungos ideologija, paramilitarizmo fenomenu ir šaulių būrių panaudojimu valstybės gynybos planuose.⁴ Tačiau skaitant 1939–1940 m.

¹ GIRDŽIUTĖ, Živilė. Šauliai – 1941 m. birželio sukilimo dalyviai: Kretingos apskrities atvejis. *Istorija*, 2014, t. 94, Nr. 2, p. 5–22. NOREIKA, Darius. Nuo Lietuvos šaulių iki miško brolių: lokalsios ginkluotos struktūros raidos tyrimas. *Genocidas ir rezistencija*, 2012, Nr. 2, p. 47–73.

² VAREIKIS, Vygas. Šaulių sąjunga 1939–1940 metais ir jos likvidacija. *Trimitas*, 1992, Nr. 9, p. 10.

³ JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Mažų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2014, p. 437–441. JOKUBAUSKAS, Vytautas; VAIČENONIS, Jonas; VAREIKIS, Vygas; VITKUS, Hektoras. *Valia priešintis. Paramilitarizmas ir Lietuvos saugumo problemos*. Klaipėda: Druka, 2015.

⁴ VAREIKIS, Vygas. Sukilėliai, šauliai, savanoriai. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį*. Klaipėda, 2008, t. 17, p. 191–234. JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Mažų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2014; NEFAS, Mindaugas. *Dvasios aristokratai. Lietuvos šaulių sąjungos siekiai ir realybė*. Vilnius: Versus, 2019.

dokumentus ir to laiko spaudą, neduoda ramybės įkyrus klausimas, kodėl taip greitai tarsi kortų namelis subyrėjo porą dešimtmečių diegta pasipriešinimo ir Tėvynės gynimo idėja? Kodėl ginkluota ir kariškai parengta organizacija, turėjusi karinio veikimo planų, buvo sunaikinta per porą savaitių? Kas lėmė tokią greitą chameleonišką nuotaikų kaitą, kai 1940 m. birželio pradžioje dar dominavo kovos už Tėvynę ir pasipriešinimo naratyvas, o po kelių savaitių jau buvo džiūgaujama dėl „kruvino“ Smetonos režimo žlugimo. Buvo tokių, kurie kaip žiurkės nuolatos kasėsi po valstybės pamatais, bet dauguma šalies gyventojų nenorėjo, kad sovietai ateitų. Kodėl ir kaip įvyko tas staigus mentalinis lūžis, istorikai vis dar bando atsakyti nagrinėdami kontroversinį klausimą apie paskutinį vyriausybės posėdį ir nesipriešinimo motyvus. O šie klausimai, kylant naujiems iššūkiams dėl valstybės saugumo, išeina už akademinio humanitarinio diskurso ribų ir skatina visuomenės diskusijas.

„Jeigu būtų visas dvidešimtmetis skirtas sutikti toms lemtingoms valandoms, tai būtų laiko per akis padaryti sprendimą ir reaguoti, o kai nebuvo į tai rimtai žiūrima, tai galutinėje išvadoje niekas nekaltas ir visi teisūs <...> man gaila tų žmonių, nes jie visi jautėsi atlieką pareigą savo tėvynei pagal savo išmonę ir išgales, bet dar labiau gaila tų, kurie, likę vietoje, turėjo tą didžiąją skolą atlyginti iki paskutinio skatiko...“ – emigracijoje Amerikoje rašė poetas Jonas Aistis.⁵

Vokiečių okupacijos metais išleistame leidinyje generolas Stasys Raštikis pirmasis aprašė Lietuvos šaulių likvidavimo procesą, bet jis nesigilino į specifines šio proceso aplinkybes bei ginklų ir turto atidavimo klausimus.⁶ 1992 m. istorikas Algimantas Liekis pateikė kai kurių naujų faktinių duomenų, bet visa informacija apie LŠS likvidavimą apėmė vos šešis puslapius, o paties darbo mokslinę vertę mažina tiek nuorodų nebuvimas, tiek ideologizuotas to laikmečio patosas.⁷ Lietuvos šaulių sąjungos likvidavimas trumpai apžvelgiamas ir 2015 m. išleistoje kolektyvinėje Klaipėdos universiteto istorikų monografijoje.⁸ Mindaugas Nefas 2019 m. pasirodžiusioje studijoje apžvelgė kai kurias Lietuvos šaulių sąjungos likvidavimo klausimus platesniame šauliškos ideologijos ir politinių įvykių Lietuvoje kontekste, konstatuodamas, kad „svarstymai, jog nesipriešinimas okupacijai išsaugos žmonių gyvybę ir turtą, liko tik naivia, nepasitvirtinusia idėja“.⁹

Autorius supranta, kad pateiktas tyrimas remiasi šaltiniais, kurie buvo naudoti ir kitų mokslininkų darbuose, tad gali kilti klausimų dėl pateikto darbo originalumo. Tačiau minėtuose leidiniuose buvo nagrinėjami klausimai, susiję su Lietuvos kariuomenės ir

⁵ AISTIS, Jonas. *Milfordo gatvės elegijos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 1991, p. 450.

⁶ RAŠTIKIS, Stasys. Lietuvos Šaulių Sąjungos likvidavimas. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*. Vilnius, 1944, t. IV, p. 1–46.

⁷ LIEKIS, Algimantas. Lietuvos šaulių sąjungos likvidacija (1938–1940 m.). *Lietuvos šaulių sąjungos istorija*. Vilnius: Mokslas, 1992, p. 243–267.

⁸ JOKUBAUSKAS, Vytautas; VAIČENONIS, Jonas; VAREIKIS, Vygantas; VITKUS, Hektoras. *Valia priešintis. Paramilitarizmas ir Lietuvos saugumo problemos*. Klaipėda: Druka, 2015, p. 93–105.

⁹ NEFAS, Mindaugas. *Dvasios aristokratai. Lietuvos šaulių sąjungos siekiai ir realybė*. Vilnius: Versus, 2019, p. 453.

Lietuvos šaulių sąjungos kariniu organizavimu ir veikimu, paramilitarizmu, šaulių dalyvavimu 1941 m. birželio sukilime, šauliškos ideologijos ir kultūrinės veiklos problemomis, tuo tarpu Šaulių sąjungos likvidavimo klausimai buvo paliečiami fragmentiškai.

Kai žvelgiame retrospektyviai, tariamės žinantys geriau, kas anuomet, tais lemtiniais metais, atsitiko, bet istoriniai įvykiai turi savo svorį ir svarbą, o visa tai nepriklauso nuo interpretacijų *post festum*. Tačiau apie tuos įvykius reikia pasakoti, nuolatos prie jų sugrįžtant ir taip ugdant istorinę sąmonę. Straipsnyje keliami klausimai yra aktualūs dabartinio hibridinio ideologinio veikimo fone, norint geriau suvokti, kokiais metodais gali veikti priešas, siekdamas likviduoti potencialius pasipriešinimo židinius ir palaužti *valią priešintis*.

Straipsnio tikslas – remiantis kritinės analizės metodu atskleisti Lietuvos šaulių sąjungos veikimą 1938–1939 m., šios organizacijos likvidavimo procesą ir jo specifiką. Siekiant realizuoti šį tikslą, keliami uždaviniai:

- išanalizuoti Lietuvos šaulių sąjungai keliamus karinio pasirengimo uždavinius ir kovinio panaudojimo prieš sovietinę okupaciją galimybės planus;
- ištirti, kodėl nebuvo įgyvendinti numatyti Šaulių sąjungos planai ir savarankiškos šaulių pasipriešinimo galimybės;
- ištirti, kaip vyko Lietuvos šaulių sąjungos nuginklavimo procesas, šaulių kilnojamą ir nekilnojamą turtą perėmimas po 1940 m. okupacijos.

Tad pristatomas tyrimas yra bandymas dar kartą įvertinti istorines aplinkybes ir svetimos jėgos naudotas priemones, kuriomis buvo likviduota Lietuvos šaulių sąjunga, kaip vyko likvidavimas ir kokie metodai buvo naudojami perimant ginklus, amuniciją, kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą įvairiose Lietuvos vietovėse. Dėl ribotos teksto apimties tokie klausimai kaip bendra Lietuvos šaulių sąjungos turto vertė, banko sąskaitų būklė, įsiskolinimai ar piniginių lėšų perėmimas nebus nagrinėjami. Rengiant straipsnį, buvo remiamasi archyviniais dokumentais iš Lietuvos šaulių sąjungos (f. 561), Kariuomenės štabo (f. 929), esančiais Lietuvos centrinėje valstybės archyve (LCVA), ir naujausiais istoriografiniais darbais.

Prieš sutemas: Lietuvos šaulių sąjungos veikimas 1939 metais

Prieš Lietuvos okupaciją Šaulių sąjunga materialiniu požiūriu buvo laikoma rimta karine jėga, kuri galėtų padėti kariuomenei kovoti įsiveržus į šalį priešui. Archyvinių šaltinių duomenimis, 1940 m. 22-jose šaulių rinktinėse buvo 57 895 nariai (rikiuotės šauliai, nerikiuotės šauliai, šaulės moterys ir šauliai rėmėjai).¹⁰ Po 1938 m. Lenkijos ultimatumo ir 1939 m. Klaipėdos pradžioje Krašto apsaugos ministerija planavo skirti

¹⁰ Štabo būrių vadų žinios 1935–1940 m. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4440, l. 1. Vytautas Jokubauskas nurodo, kad 1940 metų pradžioje LŠS buvo 55 393 nariai (JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Mažų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. Tarpukario Lietuvos atvejis. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2014, p. 388).

daugiau lėšų LŠS ginkluotei įsigyti, apskritai materialiniam aprūpinimui, manevrams ir šaudymo pratyboms organizuoti, tačiau šie planai ne visada buvo realizuojami. Ginklavimosi reikalai kiek pagerėjo po įspūdingo Šaulių sąjungos 20-mečio Kaune 1939 m. birželio 25 d. minėjimo, kai gyventojai ir visuomeninės organizacijos, anot sąjungos vado Prano Saladžiaus, į šventę „atėjo su dosnia dovana – iškilmių metu riedėjo keliasdešimt sunkvežimių su sąjungai paaukottais ginklais“.¹¹ Minėtos Šaulių sąjungos 20-mečio šventėje rinktinėse esančiais šautuvais parado metu buvo galima apginkluoti 37 proc. rikiuotės šaulių, todėl šventiniam paradui Kaune buvo pasiskolinta 9 000 šautuvų iš apskričių komendantūrų, kuriuos vėliau reikėjo grąžinti.¹²

Nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio nuolatos augo ir Šaulių sąjungos narių skaičius.¹³ Valstybės įstaigų tarnautojų, kurių daugelis dirbo Kaune, skaičius pradėjo didėti po to, kai 1935 m. spalio 24 d. Lietuvos šaulių sąjungos vadovybė kreipėsi į Užsienio, Susisiekimo,

1 il. Visuomenės paaukotų ginklų perdavimas šauliams Šiauliuose 1939 m. gegužės 21 d. Šaulių „Aušros“ muziejus.

¹¹ Šaulių s-gos vado plk. Pr. Saladžiaus kalba s-gos metiniame suvažiavime Kaune 1940.III.2. *Trimitas*. 1940, Nr. 10, p. 231.

¹² 1939 05 03 Šaulių sąjungos vado raportas kariuomenės vadui. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4477, l. 46.

¹³ Plačiau apie šaulių skaičiaus augimo tendencijas XX a. ketvirtajame dešimtmetyje: JOKUBAUSKAS, Vytautas. *„Mažų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2014, p. 387.

Teisingumo, Finansų, Švietimo ministerijų ir Valstybės kontrolės vadovus, akcentuodama, kad labai trūksta inteligentų, ir prašė paraginti jiems pavaldžius valdininkus stoti į rikiuotės šaulius. Tarnautojams, kurie negalėjo stoti į rikiuotės šaulius dėl amžiaus ar sveikatos būklės, buvo siūloma tapti šauliais rėmėjais.¹⁴ Ministerijose ir valstybės įstaigose kūrėsi šaulių būriai, užsirašyti į kuriuos rėmėjais tapo prestižo reikalu ir ištikimybės politiniam režimui įrodymu. Taip Kaune 1939 m. pabaigoje – 1940 m. pradžioje šauliais rėmėjais užsirašė tokie žinomi valstybės ir visuomenės veikėjai kaip Juozas Urbšys, Vladas Mironas, Dovas Zaunius, profesorius Kazys Pakštas, atsargos brigados generolas Jonas Černius, operos solistas Kipras Petrauskas, filosofas Stasys Šalkauskas, kariuomenės vado žmona Marija Smetonaitė-Raštikienė, mokytojai Juozas Galvydis, Juozas Žiugžda ir kt.¹⁵

Po 1938 m. Lenkijos ultimatumo priėmimo ir Klaipėdos praradimo buvo pradėta stiprinti tiek Lietuvos kariuomenę, tiek Šaulių sąjungą. Į sąjungą buvo raginami stoti valstybės įstaigų tarnautojai ir atsargos karininkai, su Švietimo ministerija buvo tariamasi dėl leidimo organizuoti vyresniojo amžiaus moksleivių šaulių būrius, kariniam pasirengimui sustiprinti prie LŠS rinktinių štabų buvo numatyta komandiruoti po vieną leitenantą arba jaunesnįjį leitenantą iš karinių dalių.¹⁶

Tačiau ne viskas šioje organizacijoje buvo idealu, kaip galėtų pasirodyti skaitant proginę 1939 m. išleistą Jono Matuso knygą „Šaulių Sąjungos istorija“, skirtą sąjungos dvidešimtmečiui. Tarp šaulių pasitaikydavo ginklų pametimo, girtuokliavimo, chuliganizmo, konfliktų su kitomis lietuviškomis organizacijomis ir antisemitizmo atvejų. Verta pacituoti eilinio šaulio laišką, rašytą 1939 m.:

„Ką gi mes veikiame susirinkimuose bei rikiuotės pratimuose? Nagi pamarširuojame, šautuvus pakilnojame, paskaitome įvairius referatus ir paskaitas, surengiame pasilinksminimus su vaidinimu ir šokiais ir, pagaliau, ant galo gerokai prisilakame <...> karininkų atžvilgiu mes, Šaulių Sąjunga, esame kiek nuskriausti. Gaunasi įspūdis, kad į Šaulių Sąjungą ateina karininkai, mažai tinkami karo mokslui, kuriems kariuomenėje jau vietos nebėra.“¹⁷

Šaulių veiklą trukdė nors ir apriususi, bet neužgesusi įtampa tarp LŠS ir „Jaunosios Lietuvos“ organizacijos. Jaunalietuviai, globojami Lietuvos tautininkų sąjungos (kurios lyderiams nepatiko, kad LŠS vadovaujančiose struktūrose buvo per mažai tautininkų), norėjo užimti Šaulių sąjungos vietą Lietuvos visuomeninio gyvenimo spektre ir gauti daugiau lėšų iš valstybės biudžeto. Konfliktų tarp šaulių ir jaunalietuvių kildavo vakarėliuose, šokiuose, per vaidinimus ir valstybines šventes. Kariuomenės vadas Stasys Raštikis bandė gesinti šiuos konfliktus, nes, anot jo prisiminimų, paskelbtų emigracijoje, tautininkų lyderiai su nepasitikėjimu žiūrėjo į Šaulių sąjungą – jie planavo LŠS paversti arba grynai tautine organizacija, arba ją nuginkluoti, o vietoj jos sustiprinti ir apginkluoti

¹⁴ 1939 10 24 LŠS CV kreipimasis. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1493, l. 7.

¹⁵ VAREIKIS, Vygantas. Šaulių sąjunga 1939–1940 metais ir jos likvidacija. *Trimitas*, 1992, Nr. 9, p. 3.

¹⁶ 1939 05 20 Kariuomenės štabo I skyriaus raštas Šaulių Sąjungos vadui. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4477, l. 73.

¹⁷ 1939 04 01 Šaulio N. laiškas brigados generolui Černiui. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4469, l. 31.

„Jaunosios Lietuvos“ organizaciją, kuri turėtų pakeisti šaulius. Nors abi organizacijos ideologiškai buvo artimos režimui, o dalis šaulių priklausė abiem organizacijoms, konfliktai buvo gana ryškūs.¹⁸

1939 m. rugsėjo 1 d. prasidėjus karui, šauliams buvo įsakyta sustiprinti propagandinę veiklą („kovoti su gandais“), kovoti su šaulių girtavimo apraiškomis, sustiprinti darbus priešlėktuvinės ir priešcheminės apsaugos srityse ir susilaikyti nuo masinių iškilnių bei pasilinksminimų.¹⁹ Šaulių rinktinės Lietuvoje gavo užduotis kovoti su gandų skleidimu ir šnipinėjimu bei stebėti kiekvieną į kaimą arba miestelį atvykusį nepažįstamą žmogų. „Kiekvienas šaulių dalinio vadas turi susidaryti sekamųjų tinklą ir organizuoti įtariamų asmenų sekimą“, – buvo skelbiama 1939 m. rugsėjo 23 d. LŠS vado rašte rinktinių vadams.²⁰ Šaulių dalinių vadai turėjo remtis patikimų asmenų tinklu (laiškininkais, pašto darbuotojais, siuvėjais, malūnininkais ir kt.). Nepatikimi šauliai – daugiausia kitataučiai – buvo pradėti šalinti iš sąjungos, nors vokiečių tautybės šaulių šalinimas prasidėjo po Klaipėdos krašto netekimo. Šaulių rinktinėse taip pat buvo atlikta šautuvų, lengvųjų kulkosvaidžių, šovinių, granatų, sprogstamosios medžiagos ir kitokių ginklų bei amunicijos apskaita, sustiprinta priešlėktuvinė ir priešcheminė gynyba bei atnaujinti rikiuotės mokymai.²¹

1939 m. spalio 9 d. Šaulių sąjungos vadas Pr. Saladžius įpareigojo rinktinių vadus ir atskirus šaulius bendradarbiauti su vietos policija grąžinant įtariamus arba pabėgusius asmenis į internuotųjų stovyklas. Kadangi Sovietų Sąjunga buvo pareiškusi protestą dėl internuotų Lenkijos karių Lietuvos teritorijoje kontrolės, šauliams buvo įsakyta padėti kariniams daliniams sugaudyti pabėgėlius iš internuotųjų stovyklų Palangoje, Alytuje, Kulautuvoje, Rokiškyje, Kuršėnuose ir Birštone.²² Kariniam mokymui sustiprinti į šaulių rinktines iš kariuomenės dalių metams arba pusei metų buvo komandiruota po vieną karininką. Karininkai taip pat buvo komandiruoti ir į po Vilniaus krašto atgavimo įsisteigusias 23-iąją Vilniaus ir 24-ąją Švenčionėlių rinktines, kurios veikė pasienio teritorijose.

1939 metai Lietuvos Respublikai buvo ne tik praradimų, bet ir įvairių sukačių bei laimėjimų metai – Lietuva tapo Europos krepšinio čempione, dvidešimties metų jubiliejų paminėjo Lietuvos karo aviacija, Karo mokykla, „Lietuvos geležinkeliai“ ir daugybė ministerijų bei visuomeninių organizacijų. 1939 m. birželio 25 d. Kaune įvyko išpūdinga šventė, skirta Lietuvos šaulių sąjungos dvidešimtmečiui paminėti, kurioje dalyvavo 20 404 šauliai su 418 vėliavų, sujungtų į 99 kuopas.²³ Savo dešimtmečius 1939 m. iškilmingai atšventė Raseinių, Šiaulių, Utenos, Biržų, Telšių, Ukmergės, Rokiškio, Panevėžio, Marijampolės, Seinų rinktinės.

¹⁸ RAŠTIKIS, Stasys. *Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai*. Vilnius: Lituanus, 1990, p. 399–403; NEFAS, Mindaugas. *Dvasios aristokratai. Lietuvos šaulių sąjungos siekiai ir realybė*. Vilnius: Versus, 2019, p. 369–378.

¹⁹ 1939 09 01 Šaulių Sąjungos vado raštas rinktinių vadams. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4477, l. 52.

²⁰ 1939 09 23 Šaulių Sąjungos vado raštas rinktinių vadams. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4477, l. 63.

²¹ 1939 09 11 Šaulių Sąjungos vado raštas rinktinių vadams. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4477, l. 53–54.

²² 1939 10 09 LŠS vado raštas rinktinių vadams. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4477, l. 78.

²³ 1939 07 30 LŠS dvidešimtmečio šventėje dalyvavusių šaulių žinios. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4484, l. 1.

2 il. Šaulių sąjungos 20-mečio minėjimas Šiauliuose 1939 m. gegužės 21 d. Šiaulių „Aušros“ muziejus.

1939 m. pavasarį po nacistinės Vokietijos ultimatumo buvo prarastas Klaipėdos kraštas, bet tų pačių metų spalį atgautas Vilnius, nors ir įsileidus į Lietuvą „Trojos arklių“ – sovietines karines įgulas. Po žygio į Vilnių, kuriame dalyvavo ir Šaulių sąjungos nariai, 1939 m. spalio 28 d. buvo įsteigta XXIII Vilniaus šaulių rinktinė, o 1939 m. gruodžio 10 d. Vilniuje, pastate, kuriame 1905 m. įvyko Didysis Vilniaus Seimas, vyko LŠS dalinių vadų susirinkimas, kuriame dalyvavo apie 1 000 dalinių vadų. Susirinkime daugiausia dėmesio buvo skirta tautinio patriotizmo ugdymui, karinio parengimo stiprinimui ir Vilniaus krašto lietuvinimui. 1939 m. pasirodė planų sukarinti Šaulių sąjungą siekiant „ginkluotos tautos“ idealo, kad šiai organizacijai priklausytų visi lietuvių tautybės ir ypač patikimų mažumų vyrai bei moterys, mokyklinio amžiaus jaunimą kaimuose komplektuoti per jaunųjų ūkininkų ratelius, o mieste ir miesteliuose – per skautų organizacijas, rengti nuolatinius karinius mokymus ir stovyklas, siekiant suteikti daugiau praktinių įgūdžių.²⁴

²⁴ 1939 Dėl šaulių sąjungos sukarinimo. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 591, l. 27–28.

Po Vilniaus krašto atgavimo pastebimas gyventojų euforinių nuotaikų stiprėjimas. Nors įtampa buvo jaučiama, politinė padėtis stabilizavosi, maisto produktų netrūko, tad atrodė, kad aplink tvyrantis chaosas koku nors stebuklingu būdu aplenks Lietuvą. Kita vertus, išvalgesni žmonės galėjo nuspėti pavojus, kuriuos kėlė Europoje siaučianti karo audra. 1939 m. pabaigoje žurnalistas rašytojas Valentinas Gustainis pastebėjo, kad per Antrąjį pasaulinį karą, kuris jau vyksta, laimėjimai ir praradimai „turės būti gilesni negu 1914–1918 metų kare“, o karo rezultatai sukurs ne tik naują tarptautinę tvarką, bet ir naują civilizaciją.²⁵

Lietuvos kariai, šauliai ir visuomenė psichologiškai buvo rengiami pasipriešinimui. Tereikia pavartyti 1939–1940 m. „Trimito“ arba „Kario“ numerius, kuriuose buvo deklaruojama kovos už tėvynės laisvę ir valstybės nepriklausomybę iki paskutinio kraujo lašo būtinybė. Šios deklaracijos nebuvo tušti žodžiai – buvo rengiami kariniai planai prieš įsiveržimo į šalį atvejų, o kariniai įgūdžiai tobulinami mokymų ir manevrų metu.

3 il. Šaulių sąjungos 20-mečio minėjimas Raseiniuose. Kariuomenės vado gen. Stasio Raštikio sutikimas 1939 m. birželio 15 d. LCVA.

²⁵ GUSTAINIS, Valentinas. Šio karo prasmė. *Židinys*. 1939, t. XXX, Nr. 12, p. 619.

„Žalioji kariuomenė“: šaulių veikimo ir panaudojimo planai karinio konflikto atveju

1935 m. rugpjūčio 15 d. buvo priimtas naujas LŠS įstatymas, o pati sąjunga reorganizuota ir iš visuomeninės tapo pusiau karine organizacija. Priėmus naują statutą, Šaulių sąjunga lėšų gaudavo ir tiesiogiai priklausė Krašto apsaugos ministerijai, o rinktinių vadais tapo apskričių karo komendantai. Buvo planuojama, kad reorganizuota LŠS, tiesiogiai sąveikaudama su kariuomene, sugebės geriau atlikti numatytus uždavinius, tokius kaip valstybės sienos priedanga. Kartu buvo numatytas Šaulių sąjungos rinktinių ir būrių veikimas mobilizacijos ir pirmųjų karo veiksmų priedangos planuose. 1935–1939 m. kariuomenės operatyviniuose planuose Šaulių sąjungai buvo skiriami iš esmės partizaninio karo uždaviniai, kurie buvo deklaruojami ir viešai. „Jei priešas ir nustumtų mūsų kariuomenę iš ginamosios ribos ir ji būtų priversta stabdydama priešą pasitraukti ir užleisti priešui savo žemės plotus, – 1939 m. pavasarį, po Klaipėdos krašto netekimo, „Trimito“ puslapiuose rašė majoras Antanas Impulevičius, – tada tuose priešų užimtuose plotuose turi „prasidėti žaliosios“ kariuomenės – partizanų karas, kuris priešui neduotų nė valandėlės ramybės, nuolat puldinėtų ir trukdytų priešui.“²⁶

1937–1938 m. Krašto apsaugos ministerija parengė direktyvą, kaip panaudoti šaulius (ŠADIR). LŠS narius buvo planuojama panaudoti ir mobilizacijos atveju, ir karinėms operacijoms – operatyviniams uždaviniams vykdyti savarankiškai, veikiant partizaninio karo pagrindu arba, kur bus galima, reguliariosios kariuomenės sudėtyje.²⁷

Savarankiškai veikiantiems šaulių būriams buvo numatytos partizaninės kovos priemonės. Paskelbus pavojaus signalą, šaulių būrys turėjo susirinkti saugotino objekto rajone ir, išnaudodamas miškus, pelkes ir kitas gamtines kliūtis, parengti kiek galima daugiau kliūčių priešui (suardyti, sudeginti tiltus, suardyti brastas, ryšio priemones ir pan.).²⁸ Tokius uždavinius įvykdyti senosios Šaulių sąjungos organizacinė struktūra nebuvo pajėgi, todėl būrių vadais buvo numatyta skirti tik atsargos karininkus, atsargos puskarininkius, šaulius, tarnavusius kariuomenėje arba baigusius šaulių būrių vadų ir jų padėjėjų kursus.²⁹ Karo akivaizdoje ypatingas dėmesys Lietuvos kariuomenėje buvo skiriamas karininkų korpusui rengti, kariniams mokymams (manevrams) bei ginkluotei įsigyti. Augant įtampai Europoje Lietuvos valstybei reikėjo sutelkti visus gynybinius pajėgumus, panaudojant ir šaulius, kurie karo atveju turėjo būti mobilizuojami, priešų užimtoje teritorijoje likti užnugaryje, saugoti ir palaikyti tvarką, rengti diversijas bei kovoti partizaninį karą priešų užimtoje teritorijoje. Pavyzdžiu galėjo tapti Suomija, kuri

²⁶ IMPULEVIČIUS, Antanas. Kova priešų užnugaryje. *Trimitas*. 1939, Nr. 16, p. 373.

²⁷ 1938 10 03 Šaulių panaudojimo direktyva ŠADIR. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1028, l. 19–20; JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Mažų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2014, p. 424.

²⁸ 1937 05 22 Kariuomenės III pėstininkų divizijos I skyriaus raštas. LCVA, f. 561, ap. 12, b. 1021, l. 27.

²⁹ 1937 05 22 Kariuomenės III pėstininkų divizijos I skyriaus raštas. LCVA, f. 561, ap. 12, b. 1021, l. 20–27.

bendromis kariuomenės ir paramilitarinių formuočių, sudarytų iš civilių gyventojų, pastangomis, praradusi dalį teritorijos, sugebėjo apginti nepriklausomybę. Suomijos *Suojeluskuntoje* visą tarpukario laikotarpį vyko gerai organizuotas karinis-fizinis parengimas, ypač daug dėmesio buvo skiriama žiemos sportui, o tai visiškai pasiteisino per Žiemos karą su Sovietų Sąjunga. Lietuvoje šaulių mokymas turėjo būti nukreiptas į pasirengimą partizaniniams veiksams, laikantis slaptumo, ypatingą dėmesį mokymų metu skiriant šaulių susirinkimo greičiui ir efektyvumui, įvairių objektų saugojimui ir gynimui bei partizaninės kovos taktikos tobulinimui. Įvairiuose šaulių mobilizacijos ir panaudojimo nurodymuose konstatuojama, kad, šalia įvairių kliūčių, trikdančių prieš motomechanizuotą judėjimą, tiltų ardymą ir pan., šaulių veikimas turėjo apimti ir „partizaninės kovos metodus prieš užnugaryje“.³⁰ Karo atveju Lietuva turėjo virsti kovojančia tvirtove, o „kiekvienas namas ar miškas – partizanų lizdu“.³¹

Karo atveju likęs prieš užnugaryje šaulių būrys netikėtais ir staigiais puldinėjimais turėjo terorizuoti prieš kariuomenės dalinius, ardyti ryšius, tiltus, rinkti žvalgybos žinias. Priešui puolant greitai arba staigiai prasiveržus uždavinys turėjo būti vykdomas automatiškai, nelaukiant jokių centrinės vadovybės įsakymų. Vokietijai atplėšus Klaipėdos kraštą šaulių būrių vadai buvo supažindinti su skiriamais koviniais uždaviniais, „įsakmiai pabrėžiant reikalą veikti savarankiškai, nelaukiant įsakymo ar voko-uždavinio, kai priešas staiga puola ar aplinkybės diktuoja“.³² 1940 m. kariuomenės štabo parengtoje direktyvoje planuota šaulius panaudoti priedangos operacijoms vykdyti. Pasienio ruože vietiniai šaulių būriai turėjo įsiliesti į pasienio apsaugos būrius, Vakarų Lietuvos šauliai, užpuolus priešui, turėjo atlikti kelių ir tiltų ardymo, kliūčių rengimo ir žvalgybines operacijas, Rytų Lietuvoje – organizuoti kovą su „nepatikimo elemento“ destruktiniais arba sabotažo veiksmais, likusioje Lietuvos dalyje saugoti svarbius karinius ir valstybinius objektus bei palaikyti tvarką.³³

1940 m. birželio mėnesį sovietų armijai įsiveržus į Lietuvą, šis planas taip ir liko ne-realizuotas. Iš dalies toks principas – nelaukiant įsakymų pradėti karo veiksmus – buvo panaudotas 1941 m. Birželio sukilimo metu, kai Vokietija užpuolė Sovietų Sąjungą, o po sovietinių represijų išlikę Lietuvos šauliai ir kiti aktyvistai padėjo išstumti Raudonosios armijos dalinius iš krašto.

Kiekvienoje šaulių rinktinėje buvo sudaryti jų panaudojimo planai, kuriuose kiekvienam būriui antspauduotame voke buvo pateikiami uždaviniai pavojaus atveju. Planai buvo laikomi saugiose vietose, o gavus telegramą ar telefonogramą turėjo būti įteikiami būrio vadui. „Atidengti tik paskelbus mobilizaciją arba prieš kariuomenei įsiveržus Lietuvon“, – tūkstančiai tokių vokų su užduotimis buvo išsiuntinėti į šaulių

³⁰ 1940 04 16 Šauliams priedangai panaudoti nurodymai. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1153, l. 2.

³¹ JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Mažų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. Tarpukario Lietuvos atvejis. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2014, p. 417.

³² 1939 04 22 Paaiškinimas prie ŠADIR. LCVA, f. 561, ap. 12, b. 1021, l. 39.

³³ 1940 05 03 Kariuomenės štabo III sk. viršininko raštas LŠS vadui. LCVA, f. 561, ap. 18, b. 187, l. 33.

rinktinių būstines, policijos nuovadas ir valsčius 1939–1940 m. Nė vienas toks vokas su užduotimi nebuvo atplėštas.³⁴ Politinė Lietuvos vadovybės kapituliacija pavertė kruopščiai rengtus gynybinius planus dokumentais, kurie šiandien bedomina tik istorikus. O galbūt šie netplėšti laiškai-įsakymai lėmė tolesnį tautos likimą?

„Griuvo režimas“: Lietuvos šaulių sąjunga po sovietų okupacijos

Rusų rašytojas Aleksandras Solženicynas pabrėžė, kad Baltijos šalyse sovietų sistemos represijos pirmiausia palietė kariškius. „Reikėjo įsivaizduoti, kas buvo šioms jaunoms valstybėms jų pirmoji (ir paskutinė) savų karininkų karta. Tai buvo nacijų rimtumas, atsakomybė ir energija (...) Tyliai ir skubiai buvo naikinami tie, kas gali vadovauti pasipriešinimui, taip pat tie, kas gali sukilti mintimis, kalbomis, knygomis – ir lyg tauta vietoje, o jau ir nėra tautos.“³⁵ Verta pastebėti, kad Lietuvos šaulių sąjunga buvo likviduota anksčiau negu Lietuvos kariuomenė, kurią buvo galima kontroliuoti įtraukus į sovietų kariuomenę.

Kaip ir daugelis Lietuvos kariuomenės vadų, Šaulių sąjungos vadas pulkininkas Pranas Saladžius jokios informacijos apie žengiančius į kraštą Raudonosios armijos būrius negavo. 1940 m. birželio 15 d. Lietuvos kariuomenės vadas Vincas Vitkauskas paskelbė kariuomenei įsakymą: „Žygiuojančiai sovietų kariuomenei taikyti visas mandagumo ir draugiškų santykių taisykles“ bei „imtis visų galimų priemonių, kad SSRS kariuomenė būtų apsaugota nuo bet kokių išsišokimų“.³⁶ Birželio 16 d. kitas įsakymas Šaulių sąjungai reikalavo laikytis mandagumo ir draugiškumo žygiuojančios sovietų kariuomenės atžvilgiu, rinktinių ir dalinių vadus įpareigojo informuoti ją dėl patogių žygiui kelių, padėti vietos administracijai surasti ir parengti patalpas, stengtis užkardyti galimus incidentus.³⁷ Kaip vėliau rašė Pranas Saladžius, nors įsakymas buvo paskelbtas jo vardu, jis jo nepasirašė, nes tuo metu kartu su E. Galvanausku ir kavalerijos viršininku brigados generolu J. Tallat-Kelpša Kybartuose kalbėjosi su Respublikos Prezidentu A. Smetona. Birželio 17 d. buvo paskelbta, kad neįvyks tradicinė kasmetinė Šaulių sąjungos įkūrimo šventė, o šaudymo pirmenybės atidedamos.³⁸ 1940 m. birželio 19 d. Pr. Saladžius buvo išleistas į atsargą, o Šaulių sąjungos vado pareigos laikinai perduotos gen. štabo pulkininkui Konstantinui Žukui. Atrodo, pats Pr. Saladžius vis dar tikėjo, kad sąjungą galima išgelbėti prisitaikius prie pasikeitusių politinių aplinkybių. „Linkiu ateity jums dar našiau

³⁴ Šaulių veikimo ir panaudojimo planai. Variantai „A“, „B“ būrių vadams. LCVA, f. 561, ap. 18, b. 112–118.

³⁵ Cituota pagal: VAREIKIS, Vygantas. Šaulių sąjunga 1939–1940 metais ir jos likvidacija. *Trimitas*, 1992, Nr. 10, p. 3.

³⁶ 1940 06 16 Įsakymas Šaulių sąjungai Nr. 31. LCVA, f. 561, ap. 18, b. 495, l. 94.

³⁷ 1940 06 17 Lietuvos Šaulių sąjungos vado raštas rinktinių vadams. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1314, l. 8.

³⁸ 1940 06 17 Lietuvos Šaulių sąjungos vado raštas rinktinių vadams. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1314, l. 8.

dirbti šaulių darbą, žengti pirmyn ir būti gerais talkininkais mūsų kariuomenei“, – rašė jis paskutiniame savo įsakyme, o kitą dieną jau buvo uždarytas į Kauno kalėjimą.³⁹

Savarankiškas šaulių pasipriešinimas nebuvo galimas, nes pagal parengtus planus jie savarankiškai veikti galėjo tik praradę kontaktą su Lietuvos kariuomene ir vadovybe, o kariuomenės vadui gen. Vincui Vitkauskui įsakius ne tik nesipriešinti sovietų armijos žengimui į Lietuvą, bet ir jai padėti, buvo prarasta strateginė orientacija. Buvo viešai deklaruojama, kad Lietuvos kariuomenės santykiai su sovietų kariuomene ir jos vadovybe yra „labai gražūs ir draugiški“⁴⁰, o sovietų daliniams įsikurti Lietuvoje buvo perduodamos patalpos, kareivinių inventorių, elektros instaliacija, vandentiekio įrenginiai, siurblinės, įvairus kuras.⁴¹

Pats pirmasis K. Žuko išleistas įsakymas Šaulių sąjungai skelbė apie tai, kad „griuvo režimas, kuris trukdė ir mūsų Sąjungos darbą Nepriklausomai Lietuvai. Tik dėl visų šaulių drausmės ir organizuotumo, dėl susipratusios pažangios visuomenės nuoširdžios paramos ir dalyvavimo šaulių eilėse Šaulių Sąjunga galėjo išlikti ir šiandien visu ryžtu stoja pagalbon vyriausybei, kuriai vadovauja nusipelnęs kovotojas dėl teisės ir teisingumo einantis Respublikos Prezidento pareigas Justas Paleckis“.⁴² Kitame K. Žuko įsakyme buvo nurodoma užtikrinti, kad sovietų kariuomenė būtų informuojama apie patogesnius žygiui kelius, pastovias vietas, padėti vietos administracijai įrengti patalpas, „imtis visų galimų priemonių, kad Sovietų Sąjungos kariuomenė būtų apsaugota nuo bet kokių išsišokimų“, ir atminti, kad „mes žiūrime į sovietų kariuomenę kaip į draugišką kariuomenę“.⁴³

1938–1939 m. Lietuvos valstybės politikai įvairiomis nuolaidomis stengėsi išsaugoti nors ir apkarpytos, bet nepriklausomos Lietuvos suverenitetą. Todėl ir buvo užmegzti diplomatiniai santykiai su Lenkija 1938 m. ir Vilniaus kraštas *de facto* pripažintas Lenkijai, 1939 m. pavasarį Vokietijai buvo atiduota Klaipėda, o mainais už Vilniaus krašto grąžinimą į Lietuvos teritoriją įsileistos sovietų karinės įgulos. Tai galėjo atrodyti kaip nuolatinio nuolaidžiavimo politika, tačiau toks buvo Lietuvos politikos *modus vivendi*. *Quid pro quo*.

Ir vis dėlto stebina, kaip greitai po sovietų armijos įžengimo į šalį buvo palaužta visuomenės pasipriešinimo dvasia, ugdyta porą dešimtmečių. Nuolankiai ir beveik be pasipriešinimo, okupacinei valdžiai ir vietiniams komunistams prižiūrint ir kontroliuojant, savo rankomis buvo sunaikinta kariuomenė, Šaulių sąjunga ir galų gale Lietuvos valstybė su visais jos valstybingumo atributais.

Nors po okupacijos LŠS leidinio „Trimito“ redaktoriumi liko J. Kalnėnas, o žurnale tebedirbo senieji bendradarbiai, nuo 1940 m. birželio 27 d. 26 numerio leidinio tematika

³⁹ LIEKIS, Algimantas. Lietuvos šaulių sąjungos likvidacija (1938–1940 m.). *Lietuvos šaulių sąjungos istorija*. Vilnius: Mokslas, 1992, p. 246.

⁴⁰ Kariai ir šauliai drausmingai vykdys pareigas. *Trimitas*, 1940, Nr. 26, p. 626.

⁴¹ 1940 06 26 Kariuomenės tiekimo valdybos aplinkraštis Nr. 9. LCVA, f. 832, ap. 1, b. 58, l. 82.

⁴² 1940 06 21 Įsakymas Šaulių sąjungai Nr. 34. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1411, l. 31.

⁴³ 1940 06 22 Įsakymas Šaulių sąjungos rinktinių vadams. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1314, l. 6.

radikaliai pasikeitė ir jis virto sovietinės propagandos organu. Nuotraukose pateikiami jau kitos sistemos vaizdai – „maršalas Simonas Timošenko“, „pareigingos SSRS moterys“, „išskilmės Raudonojoje aikštėje“, „SSRS ūkininkas“. Žurnale atsirado vietos paskaitų apie socializmą santraukoms, propagandiniam rašytojo Liudo Dovydeno straipsniui („trys milijonai žmonių išsivadavo iš kalėjimo, nes visas kraštas buvo juo paverstas“). Bet, nepaisant net tokios „Trimito“ mimikrijos, 1940 m. liepos 11 d. išėjo paskutinis šio leidinio numeris. Šaulių sąjungos likvidacinė komisija nutarė nebeleisti žurnalo, prenumeratoriams pinigų negražinti, o vietoj „Trimito“ siuntinėti jiems sovietinę „Karių tiesą“. „Karių tiesai“ buvo perduotas ir prenumeratos likutis (22 395 Lt), ir iš LŠS štabo visuomeninių lėšų įmokėtas likutis (40 235 Lt), skirtas „Trimito“ leidimui.⁴⁴

Užėmę Lietuvą sovietai veikė greitai ir netikėtai, praktikoje patikrintais metodais, siekdami palaužti valią priešintis. Sovietinė vadovybė Lietuvoje buvo suinteresuota kuo greičiau nuginkluoti šaulius kaip jėgą, galinčią sukurti politiškai nepageidaujamą pasipriešinimo Kremliaus diktuojamai „Lietuvos demokratizavimo“ politikai precedentą,⁴⁵ sparčiai vienu metu vykdydami ne tik nuginklavimo, bet ir išskaidymo, perkėlimo bei rotacijos operacijas. Buvo paleista visa Šaulių sąjungos centro valdyba, o jos narius imta sekti. Vieni vadai buvo perkelti į kitas rinktines, kiti paleisti į atsargą. Vadai, atsidūrę naujose rinktinėse, nespėjo susipažinti su būrių vadais ir eiliniaisiais šauliais, užmegzti glaudesnių ryšių, o ir pradėti rimtesnę veiklą laiko jau nebebuvo. Tuo pat metu vykdant Šaulių sąjungos nuginklavimą, dar prieš oficialiai paskelbiant apie LŠS likvidavimą, liepos 7 d. naujoji valdžia parengė *„Priešvalstybinių partijų: tautininkų, voldemarininkų, liaudininkų, krikšč.-demokratų, jaunalietuvių, trockistų, socialdemokratų, eserų ir kt. vadovaujančio sąstato likvidacijos paruošiamųjų darbų ir operatyvinės likvidacijos planą“*.⁴⁶ Režimui keliančių pavojų asmenų (taip pat ir šaulių) areštai prasidėjo liepos 11 d.

Galbūt naujoji Lietuvos vyriausybė ir Lietuvos komunistų partija iš pradžių nežinojo, kaip reikėtų elgtis su Šaulių sąjunga, o naujų aplinkybių veikiami, pasimetę šaulių vadai puoselėjo viltis išsaugoti sąjungos branduolį. 1940 m. birželio 27 d. „Trimito“ straipsnyje generalinio štabo majoras Gintautas Kiaulėnas dar samprotavo, kad naujomis aplinkybėmis „Šaulių Sąjungai atsiranda geresnės darbo perspektyvos, nes visada mes buvome ir esame arčiausiai liaudies, t. y. tikrojo mūsų tautos kamieno, iš kurio gimė ir išaugo taip galinga mūsų sąjunga“.⁴⁷ Tačiau viską sprendė naujieji krašto šeimininkai. Totalitarinė valstybė negalėjo leisti egzistuoti nepriklausomoms politinėms organizacijoms, o ką jau kalbėti apie ginkluotas organizacijas.

⁴⁴ 1940 08 14 Šaulių sąjungos likvidacinės komisijos nutarimas Nr. 11. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1409, l. 21.

⁴⁵ JOKUBAUSKAS, Vytautas; VAIČENONIS, Jonas; VAREIKIS, Vygas; VITKUS, Hektoras. *Valia priešintis. Paramilitarizmas ir Lietuvos saugumo problemos*. Klaipėda: Druka, 2015, p. 101.

⁴⁶ JOKUBAUSKAS, Vytautas; VAIČENONIS, Jonas; VAREIKIS, Vygas; VITKUS, Hektoras. *Valia priešintis. Paramilitarizmas ir Lietuvos saugumo problemos*. Klaipėda: Druka, 2015, p. 104.

⁴⁷ KIAULĖNAS, Gintautas. Naujas gyvenimas ir Šaulių Sąjunga. *Trimitas*. 1940, Nr. 27, p. 627.

Iki LŠS paleidimo sąjungos centro valdyba ir rinktinių vadovybė, deklaruodamos ištikimybę naujai santvarkai ir Liaudies vyriausybei, bandė išgelbėti tai, ką dar buvo galima išgelbėti. Tam tikslui paskubomis buvo parengtas Lietuvos liaudies šaulių sąjungos statuto projektas. Pradžioje buvo planuojama pasinaudoti sovietiniais OSOAVIACHIM'o organizacijos įstatais, bet vėliau projektas buvo parengtas paliekant 1936 m. statuto struktūrą ir valdymo principus. Statutas numatė, kad „Lietuvos liaudies šaulių sąjunga yra valstiečių ir darbo žmonių vyrų ir moterų karinė savanorių organizacija, tvarkoma demokratiniais pagrindais“.⁴⁸

Naujajame Lietuvos liaudies šaulių sąjungos statute buvo numatytas tikslas – „stiprinti darbo žmonių dvasinį ir fizinį pajėgumą, pratinti prie karinio gyvenimo parengiant darbo liaudį ginti krašto laisvę ir nepriklausomybę, kad būtų sąmoningi ir stiprūs kovotojai dėl šviesesnės Lietuvos liaudies ateities“.⁴⁹ Buvo numatyti kariniai sąjungos uždaviniai, iš esmės atkartoję senosios Šaulių sąjungos uždavinius. Nauja šiame statute buvo ir tezė, kad šauliais negali būti tie asmenys, kurie savo elgesiu „kenkia Lietuvos liaudies reikalams ir draugingiems santykiams su SSRS raudonąja armija“.⁵⁰ Šiame projekte dar figūravo pasiryžimas ginti „valstybės nepriklausomybę“, o tai leidžia daryti prielaidą, kad šis statuto projektas buvo rengiamas autonomiškai, nesinaudojant sovietinių organizacijų įstatais. 1940 m. birželio 29 d. Lietuvos liaudies šaulių sąjungos statutą plk. K. Žukas įteikė kariuomenės vadui gen. V. Vitkauskui, laikinai einančiam Prezidento pareigas J. Paleckiui ir vidaus reikalų ministrui M. Gedvilui. Apie tai, kad naujasis statuto projektas būtų kur nors svarstytas, duomenų nėra.

Lietuvos šaulių sąjungos likvidavimas ir ginklų surinkimas

Šaulių sąjungos likvidavimas ir nuginklavimas vyko be jokio platesnio aptarimo Ministrų kabinete ir be oficialių nutarimų. Vinco Krėvės-Mickevičiaus, Liaudies vyriausybėje ėjusio ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro pareigas, teigimu, praėjus trims savaitėms po sovietų okupacijos, Tarybų Sąjungos atstovai N. Pozdniakovas ir G. Dekanozovas jam ir generolui V. Vitkauskui ultimatyviai pareiškė apie sovietų ginkluotųjų pajėgų vadovybės reikalavimą per tris dienas nuginkluoti visus šaulius ir pradėti sąjungos likvidavimą.⁵¹ Šiuo V. Krėvės atsiminimų fragmentu norėtume tikėti, nes 1940 m. birželio 25 d. kariuomenės vadas V. Vitkauskas slapto įsakymu nuo birželio 28 d. įsakė į artimiausias kariuomenės dalis ar ginklavimo valdybą grąžinti visus valdiškus,

⁴⁸ Lietuvos liaudies Šaulių Sąjungos statutas. LCVA, f. 929, ap. 3, b.1138, l. 1. NEFAS, Mindaugas. *Dvasios aristokratai. Lietuvos šaulių sąjungos siekiai ir realybė*. Vilnius: Versus, 2019, p. 450–451.

⁴⁹ Lietuvos liaudies Šaulių Sąjungos statutas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1138, l. 2.

⁵⁰ Lietuvos liaudies Šaulių Sąjungos statutas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1138, l. 2.

⁵¹ RAŠTIKIS, Stasys. Lietuvos Šaulių Sąjungos likvidavimas. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, Vilnius, 1944, t. IV, p. 17–18.

visuomenės paaukotas ir nuosavus ginklus.⁵² Šaulių ginklai taikos metu buvo laikomi pasienio policijos rajonų ir sargybų būstinėse, policijos nuovadose, karo komendantūrose ir kariuomenės dalių sandėliuose. Naujai paskirto LŠS vado K. Žuko rašte rinktinių vadams informuojama apie pasikeitusius LŠS uždavinius po sovietų įžengimo („Lietuvos saugumas yra pakankamai laiduotas“) ir pakartojo kariuomenės vado įsakymą perduoti ginklus, „kad šiuo metu taip brangūs ginklai nebūtų plačiai išsklaidyti be priežiūros ir kontrolės“.⁵³ Kokią reikšmę naujoji valdžia teikė ginklų surinkimui iš šaulių, rodo kariuomenės vado įsakymas kasdien iki 21 valandos kas keletą valandų pranešinėti kariuomenės štabui, kur ir kiek ginklų tą dieną yra perduota į kariuomenės sandėlius.⁵⁴ Liepos 1 d. keletas 3 ir 4 pėstininkų pulko karininkų buvo skubiai komandiruoti į rinktines patikrinti, kaip vyksta ginklų grąžinimo procesas.⁵⁵ Tad, manyčiau, nėra tikslus Mindaugo Nefo teiginys, kad naujoji valdžia neskubėjo panaikinti LŠS.⁵⁶ Naujoji valdžia gal ir galėjo neskubėti formaliai likviduoti LŠS, tačiau sąjungos nuginklavimo procesas vyko labai sparčiai.

Vėliau šios žinios patekdavo į Sovietų Sąjungos atstovybę, iš kurios buvo jaučiamas nuolatinis spaudimas Lietuvos vyriausybei ir kariuomenės vadovybei bei įtarimai dėl ginklų skaičiaus slėpimo ir negrąžinimo. Nors šaulių nuginklavimą buvo planuota baigti per vieną parą, laikas buvo pratęstas iki 3 dienų, o iš tiesų ginklų grąžinimas užtruko visą savaitę.

Ginklai buvo grąžinami pagal Šaulių sąjungos sudarytus sąrašus, tačiau turimų ginklų sąrašai sudaryti prieš okupaciją ir 1940 metų vasarą grąžintųjų skaičius skyrėsi. 1940 m. balandžio 23 d. sudaryta paskutinioji išsami Šaulių sąjungos ginklavimo turto lentelė rodė, kad sąjunga turėjo 21 900 šautuvus, 504 lengvuosius kulkosvaidžius, 1 641 pistoletą, 10 950 granatų, 3 504 000 šovinius šautuvams, 10 800 šovinių kulkosvaidžiams, 41 025 šovinius pistoletams bei kitos karinės medžiagos.⁵⁷ Tuo tarpu pagal 1940 m. liepos pradžioje grąžintų ginklų sąrašus į kariuomenės sandėlius buvo atiduotas 20 121 valdiškas ir nuosavas šautuvas, 464 lengvieji kulkosvaidžiai, 609 valdiški pistoletai (nuosavų pistoletų atiduota 5163, tačiau pagal sąrašus vis dar trūko 2208 vienetų), 8 571 granatos (buvo pristatytos 443 nuosavos ir neregistruotos).⁵⁸ Ypač netikslus su šovinių grąžinimu susijęs sąrašas, kurių buvo atiduota gerokai daugiau negu buvo paskutiniame LŠS ginkluotės sąraše, verčia manyti, kad sąrašai buvo sudaromi paskubomis.

Negrąžintų ginklų (ypač pistoletų) skaičius kėlė nerimą šalį realiai kontroliavusiems sovietų pareigūnams, kurie reiškė griežtus protestus Lietuvos kariuomenės vadovybei.

⁵² 1940 06 25 Kariuomenės vado įsakymas Kariuomenės štabo I sk. Nr. 983. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 308, l. 18.

⁵³ 1940 06 25 Gen. št. pulk. I. e. ŠS vado K. Žuko raštas rinktinių vadams. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4499, l. 4.

⁵⁴ 1940 06 26 Kariuomenės štabo viršininko raštas I sk. Nr. 989. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 308, l. 28.

⁵⁵ 1940 07 01 Kariuomenės vado įsakymas. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4494, l. 51.

⁵⁶ NEFAS, Mindaugas. *Dvasios aristokratai. Lietuvos šaulių sąjungos siekiai ir realybė*. Vilnius: Versus, 2019, p. 452.

⁵⁷ 1940 04 23 Šaulių sąjungos ginklavimo turto lentelė. LCVA, f. 561, ap. 18, b. 187, l. 35–36.

⁵⁸ 1940 08 30 Žinios apie Šaulių sąjungos ginklavimo turta. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 308, l. 276.

Nors kariuomenės štabas įspėjo šaulius, kad negrąžinusieji ginklų bus baudžiami visu įstatymų griežtumu, nemažai šaulių (ypač iš aviacijos būrio) ginklų taip ir neatidavė, motyvuodami, kad jie dingę, buvo pamesti arba parduoti. Kadangi ginklai buvo perimti greitai, šauliams pavyko paslėpti tik nedidelę turėtos ginkluotės dalį.

Po Šaulių sąjungos nuginklavimo prasidėjo galutinis organizacijos likvidavimo etapas. Einantis Respublikos Prezidento pareigas Justas Paleckis rėmėsis Lietuvos konstitucijos 110 straipsniu (naujoji valdžia stengėsi sudaryti legitimacijos įspūdį), 1940 m. liepos 11 d. gen. V. Vitkauskas pateikė J. Paleckiui Lietuvos šaulių sąjungos likvidavimo projektą, po dviejų dienų Liaudies vyriausybė priėmė LŠS likvidavimo įstatymą, kuris visuomenei tapo žinomas liepos 17 d., paskelbus jį „Vyriausybės žiniuose“.⁵⁹ Šiuo įstatymu buvo nustatyta Šaulių sąjungos turto perdavimo tvarka. Šaulių sąjungos turtas (net ir ginklai) Raudonajai armijai tiesiogiai nebuvo perduodami, nes dar nebuvo likviduota Lietuvos kariuomenė, o ir Lietuvos respublika, nors ir pervadinta liaudies vardu, formaliai išliko nepriklausoma. 1940 m. liepos 16 d. komunistinė „Tiesa“ išspausdino vedamąjį „Šaulių sąjungą uždarius“, kuriame iš esmės atskleidė Šaulių sąjungos likvidavimo priežastis – sovietinės valdžios siekį sunaikinti galimus pasipriešinimo židinius: „Šis ginkluotas reakcijos lizdas, įpratęs dangstyti patriotine skraiste <...> anksčiau ar vėliau galėjo tapti grėsmingu liaudies ir jos vyriausybės priešu. Todėl jos uždarymas yra nuoseklus Liaudies vyriausybės žygis kovoje su liaudies priešu <...>“.⁶⁰

Nuo namų iki pusbutelio degtinės: šaulių turto perėmimas

1940 m. liepos 20 d. Vyriausybės nutarimu teisė į LŠS nuosavybę buvo perduota Krašto apsaugos ministerijai, kilnojamasis valdiškas šaulių turtas turėjo būti perduotas apskričių kariniams viršininkams, aviacijos turtas – karo aviacijai, LŠS archyvas – kariuomenės archyvui, o piniginių lėšų pervestos į Krašto apsaugos ministerijos depozitą.⁶¹ 1940 m. liepos 27 d. buvo sudaryta likvidacinė komisija, kuriai vadovavo kariuomenės štabo majoras Antanas Impulevičius. Į komisiją taip pat įėjo Lietuvos liaudies kariuomenės propagandos, agitacijos ir spaudos skyriaus vedėjas Bronius Žekonis, karo butų valdybos trobesių dalies vedėjas majoras Vladas Vaičius ir valstybės kontrolės revizorius Petras Blažaitis.⁶² Rugpjūčio mėnesį suėmus Antaną Impulevičių ir Šaulių sąjungos vadą

⁵⁹ Šaulių Sąjungos likvidavimo įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1940 07 17, Nr. 717, p. 481. Lietuvos krašto apsaugos ministerija buvo pradėta likviduoti 1940 m. rugpjūčio 27 d.

⁶⁰ LIEKIS, Algimantas. Lietuvos šaulių sąjungos likvidacija (1938–1940 m.). *Lietuvos šaulių sąjungos istorija*. Vilnius: Mokslas, 1992, p. 262.

⁶¹ 1940 08 20 Krašto apsaugos ministro V. Vitkausko įsakymas dėl Šaulių sąjungos turto perdavimo tvarkos. *Vyriausybės žinios*, 1940 07 25, Nr. 720, p. 531–532.

⁶² 1940 07 27 Įsakymas Liaudies kariuomenei Nr. 99. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1409, l. 4.

plk. K. Žuką (oficialiai jis „buvo paleistas į atsargą“), komisijos pirmininku tapo plk. Otto Milaševičius, kuris pradėjo eiti ir Šaulių sąjungos vado pareigas.⁶³

Likvidavimo komisija visas LŠS bibliotekas su knygomis nutarė perduoti Švietimo ministerijai, muzikos instrumentus, gaidas, teatro reikmenis, dekoracijas, kostiumus, virtuvės turtą, šaulių uniformų medžiagą – profesinėms sąjungoms, sporto įrankius, palapines ir reikmenis, skirtus turizmo sportui, – komunistinio jaunimo organizacijai, o „iš visuomeninių lėšų įsigytas“ inventorių ir raštinės reikmenys turėjo atitekti Lietuvos komunistų partijai.⁶⁴ Taip Lietuvos šaulių sąjungos perimto turto pagrindu LKP kūrė savo materialinį pagrindą Lietuvos miestuose ir miesteliuose. Buvusiuose šaulių namuose, kurie nepriklausomoje Lietuvoje turėjo tapti „tautos namais“, administracinės, švietėjiškos veiklos vykdymo, šaulių ideologijos sklaidos priemone⁶⁵, dabar kūrėsi LKP komitetai, kariniai komisariatai ir agitatorių klubai.

Buvo planuojama likvidaciją daliniuose įvykdyti iki 1940 m. rugpjūčio 1 d., rinktinėse – iki 1940 m. rugsėjo 1 d., o Šaulių sąjungos štabe – iki 1940 m. spalio 1 d., bet okupacinė valdžia tiek laukti neketino. Šaulių sąjunga, spaudžiant sovietiniams pareigūnams ir kolaborantų vyriausybės atstovams, buvo likviduota anksčiau. Formaliai Lietuvos šaulių sąjungos likvidacija buvo baigta 1940 m. rugsėjo 15 d., kai buvo galutinai sudaryti rinktinių nekilnojamojo turto, įvairiausio sporto ir kanceliarijų inventoriaus, bibliotekų knygų sąrašai ir perdavimo aktai.⁶⁶

Dar nesibaigus oficialiam Šaulių sąjungos likvidavimo procesui, kai kurie sovietinių karinių dalinių štabai pradėjo reikalauti iš vietos šaulių dalinių žinių apie asmeninę būrių sudėtį, ginklų skaičių ir kt., tačiau Lietuvos kariuomenės štabas įsakė tokių reikalavimų nevykdyti.⁶⁷

Likviduojant Telšių rinktinę turtas buvo paskirstytas taip, kaip numatė likvidacinė komisija, – Švietimo ministerijai atiteko šaulių biblioteka, komjaunimo organizacijai – sporto įrenginiai, profesinėms sąjungoms – muzikos instrumentai, baldai, knygos, komunistų partijos skyriui – kanceliarinės prekės ir rašomosios mašinėlės.⁶⁸ Analogiškai vyko turto perdavimo procesas Panevėžio rinktinėje, tačiau šaulių namus savavališkai užėmė sovietų kariškiai. Kartais buvo perimamas ne tik vertingas, bet ir absurdiškai menkas turtas. Taip Tauragėje, šalia dviejų aukštų mūrinių 250 000 litų vertės šaulių namų, kurie buvo perduoti administruoti miesto burmistrui, profesinėms sąjungoms, be kito turto, atiteko „38 laipsnių degtinės pusbonkis ir vienas muilo gabalas“.⁶⁹ Galbūt

⁶³ 1940 08 11 Įsakymas Šaulių sąjungos likvidacijai Nr. 2. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1409, l. 21.

⁶⁴ 1940 08 08 Šaulių sąjungos likvidacinės komisijos nutarimas Nr. 8. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1409, l. 18.

⁶⁵ NEFAS, Mindaugas. *Dvasios aristokratai. Lietuvos šaulių sąjungos siekiai ir realybė*. Vilnius: Versus, 2019, p. 300.

⁶⁶ 1940 09 15 Įsakymas Šaulių sąjungos likvidacijai Nr. 3. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1409, l. 1.

⁶⁷ 1940 07 18 Kariuomenės štabo I sk. raštas I, II, III PD ir 3 ir 4 PP, Šaulių sąjungai. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4464, l. 4.

⁶⁸ 1940 08 25 Telšių šaulių rinktinės turto perdavimo aktas. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4503, l. 4–20.

⁶⁹ 1940 08 15 Tauragės šaulių rinktinės vado raportas. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4501, l. 10.

tai buvo ironiškas vietos šaulių veiksmas, kas dabar bežino? Įdomu ir tai, kad Lietuvos komunistų partija perimdavo ir tautines vėliavas, kurios nebeilgai jau buvo reikalingos, tuo tarpu rinktinių vėliavos buvo perduodamos Karo muziejui.

Skuode, Palangoje, Plungėje, Kretingoje, Panevėžyje sovietų armijos pareigūnai savaivališkai užėmė šaulių namus, kitus pastatus ir paėmė čia buvusį turtą (knygas, archyvus), nekreipdami dėmesio į jokių susitarimų ir turto perdavimo dokumentus.⁷⁰ Alytuje rinktinės turtas buvo perduotas vietos komjaunimo organizacijai, o sporto reikmenys „pavesti globoti SSRS kariuomenei“.⁷¹ Sovietų armijai Šakiuose atiteko nemenkas Šakių šaulių rinktinės turtas – medinis šaulių namas su ūkio trobesiais ir žemės sklypu, lauko virtuvė, baldai, sietynai, spynos.⁷² 15 000 litų kainavusią Jūrų šaulių rinktinės sportinę motorinę jachtą „Šaulys“, stovėjusią Šventosios uoste, paėmė sovietų karinės jūrų pajėgos. Lietuvos šaulių sąjungos centro namus Kaune, Laisvės alėjoje, perėmė Lietuvos komunistų partija, kuri įkūrė ten politinio švietimo namus.

Bandymai užkirsti kelią savavališkam turto paėmimui buvo bevaisiai. 1940 m. rugpjūčio 16 d. Plungės šaulių kuopos vadas nusiuntė tokio turinio raportą rinktinės vadui: „Pranešu, kad š. m. 08. 15 d. Plungės sovietų įgulos karininkas politvadovas Davidovas užimdamas buvusias šaulių klubo patalpas pranešė man, kad jokio šaulių turto iš raštinės negalima išvežti, kol jis nepasitars su savo viršininku <...> Š. m. 16 d. tas pats Davidovas plk. Jakimovo parėdymu paėmė iš manęs kuopos raštinės raktą ir pranešė, kad su turtu bus pasielgta pagal jų nuožiūrą.“⁷³

Lietuvos šaulių sąjungos likvidavimas buvo repeticija prieš Lietuvos kariuomenės likvidavimą ir jos likučių įtraukimą į 29 teritorinį šaulių korpusą. 1940 m. vasarą sovietų pareigūnai, kontroliavę marionetinę Paleckio vyriausybę, dar nesiryžo veikti taip atvirai ir brutaliai, kaip 1941 m. birželio mėn., kai sovietizacijos procesas jau buvo įvykęs. Todėl ramiai ir be triukšmo tą lemtingą vasarą buvo pašalinti iš pareigų, o vėliau suimti buvęs LŠS vadas Pranas Saladžius, laikinai ėjęs Šaulių sąjungos vado pareigas Konstantinas Žukas, buvęs Šaulių sąjungos likvidacinės komisijos pirmininkas Antanas Impulevičius (oficialiai buvo paskelbta, kad jis yra perkeltas į 259 šaulių pulką Vilniuje), rinktinių ir būrių vadai, atleisti iš pareigų sąjungoje po sovietų įsiveržimo. Oficialiuose dokumentuose apie Šaulių sąjungos vadovų suėmimus beveik niekur nėra užfiksuota, bet kartais praslysta tokia, atrodytų, nereikšminga detalė kaip Seinų apskrities viršininko raštas, kuriame jis, pranešdamas apie šaulių turto surašymo problemas, pasiskundė, kad dalis būrių vadų yra areštuoti ir nespėjo turto perduoti padėjėjams.⁷⁴

⁷⁰ 1940 08 24 Aktas Nr. 1092. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1401, l. 28. 1940 08 18 Aktas Nr. 1113. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1401, l. 29. 1940 08 24 Aktas Nr. 1147. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1401, l. 30.

⁷¹ 1940 08 27 Įsakymas dėl Alytaus šaulių rinktinės likvidacijos. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1396, l. 6.

⁷² 1940 08 31 Šakių šaulių rinktinės turto perdavimo aktas. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4504, l. 36–40.

⁷³ 1940 08 16 Plungės šaulių kuopos vado raportas rinktinės vadui. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4503, l. 22.

⁷⁴ 1940 08 19 Seinų apskrities karinio viršininko raštas Likvidacinės komisijos pirmininkui. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1401, l. 1.

Paskutinis Lietuvos šaulių sąjungos narių tragedijos aktas prasidėjo 1941 m. birželio viduryje, kai į NKVD sudarytus „antisovietiskai nusistačiusių asmenų, vedančių aktyvią kontrrevoliucinę agitaciją“ sąrašus pateko daug buvusių šaulių. Kam labiau pavyko, tam buvo skirta Sibiro tremtis, o kai kurie buvo fiziškai sunaikinti masinėse duobėse be jokio teismo ir tardymo.

Išvados

Po 1938 m. Lenkijos ultimatumo ir 1939 m. Klaipėdos praradimo Krašto apsaugos ministerija skyrė daugiau lėšų LŠS ginkluotei įsigyti, bendram materialiniam aprūpinimui, manevrams ir šaudymo pratyboms organizuoti ir stengėsi papildyti ją kadriniais kariuomeniniais. Pagal 1937–1938 m. parengtus planus savarankiškai veikiantiems šaulių būriams buvo numatytos partizaninės kovos priemonės, o šaulių mokymas turėjo būti nukreiptas į pasirengimą partizaniniams veiksams, išlaikant slaptumą, ypatingą dėmesį mokymų metu skiriant šaulių susirinkimo greičiui ir efektyvumui, įvairių objektų saugojimui ir gynimui bei partizaninės kovos taktikos tobulinimui. Šaulių panaudojimo planuose numatyta panaudoti LŠS mobilizacijos atveju, o priešui užpuolus – partizaninio pobūdžio karinėse operacijose. Šauliai taip pat turėjo padėti organizuoti kariuomenės priedangą nuo priešo vykdančios kariuomenės dalių ir saugoti strategiškai svarbius šalies objektus.

Šaulių sąjungos, kaip ir Lietuvos kariuomenės, kovinio panaudojimo galimybės nebuvo realizuotos dėl politinės tuometinės Lietuvos vadovybės kapituliacijos, nes negavo įsakymo priešintis. Savarankiškas šaulių pasipriešinimas tokiomis sąlygomis nebuvo galimas, nes pagal parengtus planus šauliai savarankiškai veikti galėjo tik praradę kontaktą su Lietuvos kariuomene ir vadovybe, o kariuomenės vadui gen. V. Vitkauskui įsakius ne tik nesipriešinti sovietų armijos įžengimui į Lietuvą, bet ir jai visais būdais padėti, buvo prarasta tiek strateginė orientacija, tiek laikas susiorientuoti, bandant įgyvendinti taktinius planus ir nurodymus.

Užėmę Lietuvą sovietai veikė greitai ir netikėtai, pagal praktikoje patikrintus metodus, siekdami palaužti ginkluotų struktūrų galimybę ir valią priešintis. Sovietinė vadovybė Lietuvoje buvo suinteresuota kuo greičiau nuginkluoti šaulius kaip jėgą, galinčią sukurti politiškai ir kariškai nepageidaujamą pasipriešinimą. Vienu metu buvo vykdomos ne tik šaulių nuginklavimo, bet ir vadų išsklaidymo, perkėlimo ir rotacijos operacijos bei propagandinė dezinformacija, bandant įteigti, kad Lietuvoje esminių pokyčių nebus. Buvo paleista visa Šaulių sąjungos centro valdyba, jos narius imta sekti, o liepos 11 d. prasidėjo suėmimai, palietę ir šaulių vadovybę. Po Šaulių sąjungos nuginklavimo etapo, kuris baigėsi 1940 m. liepos pradžioje, buvo pradėtas jų nekilnojamojo ir kilnojamojo turto perėmimas, o perimto turto pagrindu buvo kuriama Lietuvos komunistų partijos ir kitų sovietinės valdžios organizacijų bei institucijų materialinė bazė.

Šaltiniai

1. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, Karo laivas „Prezidentas Smetona“, f. 832, ap. 1, b. 58.
2. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, Kariuomenės štabas, f. 929, ap. 3, b. 1138, 1153. Ap. 5, b. 591. Ap. 9, b. 308.
3. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, Lietuvos šaulių sąjunga, f. 561, ap. 2, b. 1314, 1396, 1401, 1409, 1493, 4440, 4464, 4469, 4477, 4484, 4494, 4499, 4501, 4503, 4504. Ap. 12, b. 1021. Ap. 18, b. 112–118, 187, 495.
4. RAŠTIKIS, Stasys. Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai. Vilnius: Lituanus, 1990.
5. RAŠTIKIS, Stasys. Lietuvos Šaulių Sąjungos likvidavimas. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*. Vilnius, 1944, t. IV.
6. *Trimitas*, 1939, Nr. 16. 1940, Nr. 10, 26, 27.
7. *Vyriausybės žinios*, 1940, Nr. 717, 720.
8. *Židinys*, 1939, t. XXX, Nr. 12.

Literatūra

1. AISTIS, Jonas. *Milfordo gatvės elegijos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 1991.
2. GIRDŽIŪTĖ, Živilė. Šauliai – 1941 m. birželio sukilimo dalyviai: Kretingos apskrities atvejis. *Istorija*, 2014, t. 94, Nr. 2, p. 5–22.
3. JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Mažų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2014.
4. JOKUBAUSKAS, Vytautas; VAIČENONIS, Jonas; VAREIKIS, Vygantas; VITKUS, Hektoras. *Valia priešintis. Paramilitarizmas ir Lietuvos saugumo problemos*. Klaipėda: Druka, 2015.
5. LIEKIS, Algimantas. Lietuvos šaulių sąjungos likvidacija (1938–1940 m.). *Lietuvos šaulių sąjungos istorija*. Vilnius: Mokslas, 1992.
6. NEFAS, Mindaugas. *Dvasios aristokratai. Lietuvos šaulių sąjungos siekiai ir realybė*. Vilnius: Versus, 2019.
7. NOREIKA, Darius. Nuo Lietuvos šaulių iki miško brolių: lokalsios ginkluotos struktūros raidos tyrimas. *Genocidas ir rezistencija*, 2012, Nr. 2, p. 47–73.
8. VAREIKIS, Vygantas. Šaulių sąjunga 1939–1940 metais ir jos likvidacija, *Trimitas*, 1992, Nr. 9, 10.
9. VAREIKIS, Vygantas. Sukilėliai, šauliai, savanoriai. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį*, Klaipėda, 2008, t. 17, p. 191–234.

Decisive Years. Issues of Activities of the Lithuanian Riflemen's Union on the Eve of the Soviet Occupation, and its Liquidation.

Dr. Vygantas Vareikis

Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archaeology, H. Manto st. 84, Klaipėda
E-mail: vygantas.vareikis@gmail.com

Summary

The activities of the Lithuanian Riflemen's Union in 1919–1940 encompassed military training, drill training, propaganda, sports education and cultural activities. In 1919–1923 members of the Union got involved as partisans in the fights against the Bolsheviks, thereafter they engaged in military clashes with the Polish and Bermontian forces and were actively involved in the Klaipėda takeover operation.

In the wake of the 1938 Polish ultimatum and the 1939 transfer of the Klaipėda Region to Germany, the Ministry of National Defence of Lithuania paid increasing attention to logistic support, the organisation of manoeuvres and field firing practice and sought to recruit career officers to the ranks of the LRU. The 1937–1938 plans envisioned guerrilla warfare measures for the independently operating riflemen's units, while the training of riflemen had to be focused on the preparedness to wage guerrilla actions with safeguarding secrecy and by putting special emphasis on the speed and efficiency of muster as part of the training, on the defence and protection of different objects and the improvement of guerrilla warfare tactics. The riflemen's employment plans provided for the use of the LRU in the event of mobilisation, and for military operations involving guerrilla warfare in the case of an enemy attack. The riflemen were also supposed to act as a cover from enemy for the armed forces engaged in action and to protect strategically important objects of the country. The opportunities of engagement of the Riflemen's Union, as well as of the regular armed forces of Lithuania, were not realised as a result of the capitulation of the Lithuanian political leadership to the Soviets. Independent resistance by the riflemen was impossible in such a situation because an independent action by the riflemen in accordance with the prepared plans could take place only after the loss of contact with the Lithuanian army and government, whilst strategic orientation was forfeited when the commander of the armed forces, Gen. V. Vitkauskas, gave orders not only to desist from resistance to the entry of Soviet troops, but indeed to assist them. After the takeover of Lithuania the Soviets acted rapidly and unexpectedly by using field-tested methods aimed at suppressing the opportunities and the will to resist by armed structures. The Soviet authorities in Lithuania were concerned with disarming the riflemen as quickly as possible, seeing them as a force capable of putting up politically undesirable resistance. Operations of the riflemen disarmament took place concurrently with the

operations of the break-up, transfer and rotation of the leadership. The entire Central Board of the Riflemen's Union was dissolved, and its members were placed under surveillance, while on July 11 arrests were launched which also involved the leadership of the riflemen. Following the phase of disarmament of the Riflemen's Union, completed in early July 1940, the takeover of the assets of the Union commenced and the formation of the material basis of the Lithuanian Communist Party and other Soviet governmental organisations began on the basis of the seized property.

Gauta / Received 2019 10 26

Priimta / Accepted 2020 02 22